

JUAN SAN MARTIN

I - USTEAK USTE DIRENEAN

Usteak uste direnean azterketa eskatzen dute, eta urrutitik eta era askotara badatoz argi asko eskatzen dute egiaren barnea ikus ahal izateko. Epe labur batean bi aldiz aurkitu dut noiz-pehinka erabiltzen den leloa eta argi zirriztu bat eman nahi nuke honako uste hauei buruz: Euskara garbia eta euskaldunaren mututasuna.

1977ko apirilaren 13ko "El Diario Vasco"n Elías Ruiz Ceberio-ren artikulu polit bat irakurri nuen G. Arestiren poesiari buruz. Euskal literaturara lordinkeriak agertzeaz ari zen eta aspaldiko uste haiek berritzen edo gogoratzen zituen. Menéndez y Pelayo-k Samaniegori buruz esan zuen "la honrada poesía vascongada" Ruiz Ceberio ber-berak baztertzen du geroztik argitaratu ziren maitasun alegiak lekuko. Migel Unamunok ere, uste berekoa zenez, euskal poesiak beharrezko zuela "deshonrarla". Esan nahi horrekin hizkuntza gordina erabiltzea adiarazi nahi zen, naiz birao edo naiz lizun, erabili beharrak hala eskatzen baldin bazuen.

Egia da Arestik hizkuntza gordina erabili zuela, lordinaren beldurrik gabea, eta indartsu erabili ere. Baina baita ere egia da Unamunok, inoiz euskaraz idatzi bazuen ere, ez Etxepare eta ez Etxahun ez zituela irakurri, ez eta ere herri literatura ezagutu. Bestela ezinezkoa zuen esaldi hoiek beste gabe erabiltzea.

Bestalde, "resucitar un megaterio es más fácil que resucitar el vascuence como lengua histórica y de cultura" esateaz, nonbait ahaztu zen latinari gertatuaz eta joan zen mendearen erdialdetik Europan hainbeste hizkuntzak izan zuten berpizkundeaz.

Baina harrigarriagorik eta ilunagorik bada. Tirso de Molina-k idatzi zuen gure leporako: "Corto en palabras, pero en obras largo", gure esaera zaharraren kideko, "hitzetan lander, eginetan eder". Baina esan nahi honen alderdiak ez dira berdinak.

Mikel Zaratek herrero gogoratu digu *Euskal Literatura* deritzan liburuaren hitzaurrean Ortega y Gasset-ek Zubiaurretarrei buruz ari zelarik esan zuena: "Ser vasco es, sin más, una renuncia nativa a la expresión verbal". Mikel Zarate, Lizardi, Mitxelena, Intxausti,... eta bere bertsoak lagun, esaldi hoien aurrez aurre jartzen da edo jarkitzen da.

Guk, gure apaltasunetik, badakigu gizon handiak ere epelkeriak eta txotxolokeriak esaten dituztela. Gainera, azkoz txarra-goak dira aintzinagoko esaldi ilunagoetatik nolabait hartuak baldin badira. Nolabait hartuak diot, zeren aintzinagokoak nola eta zer-gatik erabili zuten aztertu beharra bai dugu.

Cervantes-ek, esate baterako, Antso Azpeitiakoa (Quij., I, 8) jartzen du gaztelera traketzez mintzatzen, bere humorea galdu gabe, antzerako humorez agertuko du *La Gran Sultana*-n ere Cadi Madrigal-en arteko elkarrizketa, honek, adarrajoaz, elefante bati euskaraz ("En vizcaína") irakasten ari zela, esaten dionean. Baina Cervantes gizon zuhurra zen eta ez zen lerratuko beste "jakitun" horiek bezala. Bazekien hizkuntza bakoitzak zer balio zuen mintzatzen zen herriarentzat. Eta, bere denboran, kultur mailetan oraindik hain beharrezko uste zen latin giroari erantzunez esango du: "Homero no escribió en latin, porque era griego; ni Virgilio escribió en griego, porque era latino. En resolución: todos los poetas antiguos escribieron en la lengua que mamaron en la leche, y no fueron a buscar las extranjeras para declarar la alteza de sus conceptos; y siendo esto así, razón sería se extendiese esta costumbre por todas las naciones, y que no se desestimase el poeta alemán porque escribe en su lengua, ni el castellano, ni aun el vizcaíno que escribe en la suya" (Quij., II, 16).

Orotarik esana da gure hizkuntzaren inguruan, bai ohorez eta bai iranez. Baina herriaren nortasunari eutsi nahi diogunok jaramon gutiago egitea komeni zaigu. Hobeagoa eta txarragoaren gainetik, geurea dugu, eta geurea dugun aldetik herri nortasunaren galga markatzen diguna.

Euskaldunaren mututasuna eta mintzatzeko trakestasuna, aintzinako haiantzat, aski argi dago gaztelera mintzatzeraoan zela eta ez euskaraz mintzatzean. Askoren harridura, aitonen semeak Gorteetan erabiltzen ez zen mintzairaz jardutzea zen, eta hainbeste izkribadu gora behera, Gorteko mintzairaz hain gaizki jar-

dutzea. Eta, garai hartan, kultur hizkuntza, Gorteko hizkuntza zen. Honegatik, Camoes-ek ere aitortuko zuen jatorri noblezakoia baina arrazoi lehunik gabea, erromantzez aritzean behinik behin:

*A gente Biscainha, que carece
De polidas razoes, e que as injúrias
Muito mal dos estranhos compadece.*

Esaera leunik gabeko bizkaitar jentea ginen; arrotz, arroztzentzat.

Baita ere, garai hartan, maiz esaten zen gure hizkuntzak ez zuela bertso gintzarako dohainik, kontsonanteak urri zituelako, baina gure egunotan harritzen dire gure bertsolariak bat batekoan nola ari diren bertso gintzan, puntuak osatzeko eragozpenik gabe.

Lehenengo uste haiek behar bezala ulertzeka, hara hor oraingo "jakitunak" nola eroritzen diren arinkerietan. Baina, euskaldunok, bai orduan eta bai orain, erraz uler genezakean bezala, erdaraz ongi mintzatzen ez baginen ere, horrek ez du esan nahi euskaraz ongi mintzatzerik ez dugunik; Cervantes-ek Kixotearen bigarren partean ongi zion bezala, bakoitzak berean egiten du onduen.

Azken batean, esaera lehunak ez ezik, lizunak eta zikinak ere edozein hizkuntzak erabiltzen ditu. Pentsaerak eta sentipenak eskatuala hornitu beharra bai du literaturak, eta hala aitortzen zigun Piarres Lafitte berak "Gazte bati, Literaturaz" egin gutunean (*Hegatsez*, Hitz-lauzko bilduma, 1971).

Arrazoi bideko kritikak gailentzen diren European ordua dugu ganarorik gabeko usteak baztertzekoa, eta hontarako zentzunez jokatatu beharra dugu, bai etxekoek eta bai kanpokoek.

II - MAITASUNETIK LIZUNTASUNERA

Aurreko artikuluan agertzen dudana bezala, anitz dire oraindik euskal literaturan birao eta zikinkeriarik ez den ustean. Informazio-

rik ezak zabaldu ditu holako usteak. Badakigu euskal literatura elizkoiak gehiago landu dutela, baina bestelakorik ere bada, Irigarayk "Esbozo bio-bibliográfico de Literatura éuskara profana. (Del siglo XV al XX)", deitu lanean adiarazi zigun bezala. Ikus "Príncipe de Viana" aldizkariaren 98/99 zenbakia (1965). Baina horiez gainera bada porno erakorik ere.

Adibidez, euskaraz inprimatu zen lehen liburu berean, 1945ean, Etxeparek emakumezkoaren maitasuna kantatzen duelarik, bertso eder asko eskaini zizkigun. "Emazten fabore" deritzan poesiaren azkenaldean honako bertso hauek agertu zituen:

*Munduan ezta gauzarik hain eder ez plazentik,
Nola emaztia gizonaren petik buluzkorrik;
Beso biak zabaldurik dago errendaturik,
Gizon horrek dagiela hartaz nahi duenik.*

*Io badeza dardoaz ere gorputzaren erditik,
Ainguriak bano oboro ez larrake gaizkirik;
Bana dardoa ematurik, zauri ere sendoturik,
Bere graziaz ezartein'tu elgarreki baketurik.*

Etxepare apaiza zen, Hita-ko Arzizprestea bezala, Trentoko Kontsilio aurretikoa eta gai horiek libreago erabiltzeko eskubidea izan zutenetakoa. Baina geroztik ere gordinkeriarik aski idatzi da euskal literaturan. Gordinkeriak ez ezik baita zikinkeriak ere. Eta, hontan, Etxahun ez dugu izan bakarra.

Gure egunotan J. Mirandek "Igela" aldizkarian idatziak oso ausartak izan ziren, eta bere eleberria, *Haur besoetakoa* euskaraz ezagutzen den lizuzena noski. Baina Mirande aparteko kaso bat zela aitortu behar dugu, eta honegatik hain zuzen, ez zen gure artean ongi ikusia. Eta, Miranderen baitan Paris-korik haina Zuberoako kutsurik bazela esango genuke. Xaribari eta Xikitoak hangoak bai dire, eta hertako molde joera dute *Orhoituz* poema liburuko askok. Eta herri kanta horietan maitasunari buruzkoa

maizenik eztiki erabiltzen bada ere, inoiz gordintasunik ere ez zaie falta. Hara hemen Zuberoako bi bertso:

*Neskatila ejerrak abisa zitaie
Gaiazko bidajiak lanjerus dirade:
Zizañak sabelpetik lotzen bazaitzie
Bedatsian bidaküriak jelkiren zaitzie.*

*Ikusten dudanian maitearen aztala
jartzen zait büztana adarra bezala,
ondula lodi da, moskula gorri da,
Inbeia dü ziloa satorrak bezala.*

Euskal-Herriaren beste muturrean, Bizkaiko panderojotzaileak erabiltzen dituzte era horietako bertsoak. Hoiengandik entzunak guk geuk ere mutikotatik ezagutzen dituko holakoak:

*Iñork eskatzen ez ta eskaintzeko lotsa,
alperrik galtzen dauka bere santu motza.
Ai, oi, ai! bere santu motza.*

*Mari tranposa Mendigoittiko,
badozu milla grazia;
mutil gaztiak engaiñatutzen
gaztetatikan hasia.*

*Eibarko neskatillak
titi biribillak;
handik beheratxuago,
saiatu mutillak.*

Hoiiek gainera nahikoa leunak dira. Gordinagoak eta lizunagoak ere badira. Baina komuneko gauza zikinak jan-gelara eta

senar-emazte gelakoak plazara ateratzea ezta itxura. Honegatik lotsatzen gara lizunagoak hemen agertzeraz; itsusi baita. Hemen-dik ulerteko du irakurleak gu holakoen lotsaz bagara, ez dela harrigarria kanta zaharren bilketan aritu izan direnak ere holako ahalkeak izan dituztela. Hare gehiago biltzailerik handienak apai-zak izan direnezkerok. Gainera, kontatzaileak ere, hoiiei zien errespetuagatik isilarazi izan ditu era horietakoak.

Hemen, gaurkoan, askoren usteen kontra lekukotasunaren adibidezko muestra batzuk bildu ditugu. Hala ere, esan beharra dut, pikarezka lehunagoa maizago erabili izan dela. Gauzak bere gordintasunean agertu gabe, esan nahiaz adiaraziz. Esate baterako, honako beste bertso honen antzerakoak:

*Urkiola gaiñeko
pagan azpian,
akordatzen al zara
zer egin genduan?*

Edo beste honako hauen erakoak:

*Ederra zaran bezain
baziña sekreta;
sarriago joko nuke
leihoko krisketa.*

*Arrosaren pareko
kolorearekin,
zeiñek ete dauko
fortuna zurekin.*

Estilo horietan intentzio hutsak airean uzten dira, nahi duenak nahi duen eran har dezan. Eta hoietakook ugari aurkitzen dira

gure herri literaturan. Ez dira izango gure literaturaren agergarri-rik hoberenak, baina horiek er hor daude, beste edozein herrik bezala, Unamuno, Ortega y Gasset eta orainagoko batzuen usteak ustel direla salatzen haina.